

INFORMALNO UČENJE STUDENATA IZ NJIHOVE PERSPEKTIVE¹

Slobodanka ANTIC²

Mirko FILIPOVIĆ

Univerzitet u Beogradu

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Kriza formalnog obrazovanja vodi preispitivanjima kako na nacionalnom, tako i na globalnom nivou. Jedan od problema je što obrazovna teorija, praksa i politika zanemaruje učenje u svim drugim kontekstima, posebno informalnim. Učenja u informalnim kontekstima, bilo da su namerna ili slučajna, svesna ili bez svesnosti da se uči, opažaju se kao manje značajna i vredna. Međutim, konstruktivističko i kognitivističko razumevanje prirode saznavnog procesa ukazuje na neophodnost prepoznavanja i uvažavanja svih stečenih znanja i iskustva koje osoba sa sobom donosi u situaciju učenja. Drugim rečima, kvalitet formalnog obrazovanja se ne može osigurati ukoliko se ignoriše i ono što su učenici/studenti stekli kroz informalno učenje. Cilj ovog rada je da utvrdi perspektivu studenata prema vlastitom informalnom učenju. Kvalitativnim pristupom analizirali smo pisane iskaze studenata da bi utvrdili kojih učenja su svesni i ko ili šta su im bili podrške ili modeli za učenje. Grupisanjem iskaza po sličnosti dobili smo 13 različitih kategorija naučenih znanja i veština (od kojih je najzastupljenije učenje vezano za praktikovanje različitih vidova umetnosti) i 13 vidova potpore tim učenjima (od kojih su najzastupljenije informaciono-komunikacione tehnologije (IKT)). U radu se

¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Identifikacija, merenje i razvoj kognitivnih i emocionalnih kompetencija važnih društvu orijentisanom na evropske integracije” ON17908, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² E-mail: slobodanka.antic@gmail.com

predlažu pravci planskog i osmišljenog integrisanja informalnog učenja studenata u formalni kontekst studija.

Ključne reči: *informalno učenje, studenti, formalni kontekst za učenje*

UVOD

Preispitivanje odnosa učenja u formalnom, neformalnom i informalnom kontekstu je sve više u centru pažnje. Smatra se da je u obrazovnoj teoriji, praksi i politici, fokus dominantno na formalnim kontekstima za učenje (škole, fakulteti, centri za obuku i slično), dok se učenje u informalnim kontekstima vidi kao manje značajno i vredno (Antić, 2018; Bransford et al., 2006; Hager & Halliday, 2009; Kimonen & Nevalainen, 2017; Paradise & Rogoff, 2009; Rogoff, 2003; Roger, 2014; Scribner & Cole, 1973; Torres, 2001). Ovakva situacija je nasleđena iz ranijih vremena, ali neopravdana za potrebe obrazovanja u novom dobu. Osim toga, sada o prirodi procesa učenja znamo mnogo više. Između ostalog karakteristike učenja se mogu sistematizovati na sledeći način: učenje traje kroz ceo životni ciklus i sva uzrasna doba su dobra za učenje; učenje prevazilazi obrazovanje (sve što znamo nismo naučili samo kroz nastavu); školski sistem nije jedini koji obrazuje (učimo u porodici, radnom mestu, vršnjačkoj grupi); učenje u školskom kontekstu prevazilazi učionicu i planirani kurikulum; podučavanje se ne odnosi samo na interakciju odrasla osoba – mlađa osoba, podučavaju se i vršnjaci međusobno, ali i učenici/studenti mogu podučavati odrasle; postoji mnogo načina učenja osim slušanja i čitanja; potrebe za učenjem se razlikuju u različitim socijalnim i kulturnim grupama, ali i menjaju kroz vreme; individue imaju različite potrebe za učenjem; učenje je složen proces i nema garancija da će se desiti kada samo obezbedimo dostupnost obrazovnih institucija ili obrazovnih tehnologija; motivacija, trud i vreme su ključni zahtevi za učenje (Torres, 2001). Na osnovu navedenog sledi da bi uspostavljanje većeg balansa u pozornosti za sve kontekste u kojima se dešava učenje (formalne i informalne), doprinelo boljem razumevanju prirode

procesa nastave/učenja, ali i podizanju njegovog kvaliteta u formalnom obrazovanju.

Podelu na informalno i formalno učenje trebalo bi prihvatiti uslovno. Sama priroda saznanog procesa nije kvalitativno drugačija, nego su različiti konteksti u kojima se učenje dešava, pa je primerenije govoriti o formalnom i informalnom kontekstu za učenje, a ne informalnom ili formalnom učenju (Hager & Halliday, 2009). Načelno, formalni i informalni konteksti se najviše razlikuju po tome da li postoji unapred definisan okvir učenja. U formalnom kontekstu su planirani ciljevi i ishodi učenja, postoji pripremljen plan i program iza koga stoji institucija (škola, fakultet, Ministarstvo prosvete), učenje se završava nekim sertifikatom ili diplomom. Formalni kontekst za učenje karakteriše i boravak onih koji uče u instituciji koja obezbeđuje podučavanje, mada postoje i situacije kada to nije nužno. Sva druga učenja su neki vid informalnog učenja. Neformalno učenje je zapravo varijanta formalnog učenja u odnosu na postojanje planiranog okvira za učenje, iako iz perspektive osobe koja uči može izgledati kao deo informalnog usavršavanja u okviru celoživotnog učenja.

Samo informalno učenje nije jedinstven oblik učenja. Neka učenja su svesna, namerna, pokrenuta spoljašnjom ili unutrašnjom motivacijom onih koji uče. Neka su slučajna i ne-namerna ali svesna, nastala kao kolateralna dobit praktikovanja neke druge aktivnosti. Treća su sasvim nesvesna, kao što je učenje maternjeg jezika, dešavaju se praktikovanjem u socijalnom kontekstu, bez namere ili svesti da se nešto uči (Hager & Halliday, 2009; Rogers, 2014; UNESCO, 2009).

Uslovnost granica među različitim kontekstima za učenje proizilazi i iz dosadašnjih istraživanja prirode procesa saznanja koja ukazuju da svaka osoba nosi sva svoja iskustva, razumevanja i interpretacije kroz različite situacije učenja. Proces konstrukcije smisla i značenja je subjektivan, dinamičan, često nedovoljno struktuiran i ne poznaje granice formalnog i informalnog konteksta. Kognitivističko i konstruktivističko naglašavanje značaja *predznanja* za svako učenje govori o tome.

„Predznanje je sveukupno znanje osobe, dinamično po svojoj prirodi, dostupno pre određenog zadatka, strukturirano, može da postoji u različitim vidovima (deklarativno, proceduralno, kondiciono znanje), može biti eksplicitno ili implicitno i sadrži konceptualne i metakognitivne komponente“ (Dochy et al., 2002, str. 266). Ovako široka i sveobuhvatna definicija zaista daje mogućnost da se obuhvati celokupno prethodno životno iskustvo osobe s kojim ulazi u situaciju učenja. Stoga se granice informalnog i formalnog konteksta za učenje moraju videti pre kao fluidne, zamagljene i vrlo propusne, a ne kao precizne i jasne (Banks et al., 2007; Barron, 2006; Clark, 2005; Bell, Lewenstein, Shouse & Feder, 2009; Hager & Halliday, 2009; Roger, 2014; Scribner & Cole, 1973). To dalje znači da u svakom formalnom kontekstu učenici/studenti uče i informalno, bilo da se to dešava planski ili ne. Recimo, vaspitni ciljevi, kao što su razvoj saradnje i tolerancije na različitost ili razvoj građanskih vrednosti, uče se informalno u formalnom kontekstu, na planski način, ako kultura škole/fakulteta to podržava, ako postoji institucionalizovana atmosfera saradnje i međusobnog uvažavanja svih zaposlenih. I obrnuto, kroz *skriveni kurikulum* koji škola/fakultet neplanski realizuje, učenici/studenti će informalno učiti o nejednakosti, netoleranciji i stereotipima.

Iako su granice propusne, postoje tipični oblici podučavanja/učenja karakteristični za formalni i informalni kontekst za učenje. U formalnom kontekstu učenje je usmereno na kognitivne aspekte učenja, u informalnom su sjedinjeni kognitivni, afektivni i konativni aspekti. Formalni kontekst je lingvistički zasićen jer je glavni (isključivi) kanal za prenos informacija pisani i usmeni jezik, u informalnom kontekstu se uči posmatranjem, praktikovanjem, šegrtovanjem, učenjem po modelu i slično. U formalnom kontekstu je važno šta se uči, a odnos sa onim ko podučava je impersonalan (posebno na fakultetu), u informalnom kontekstu odnos sa mentorom je ličan, važno je ko podučava. Osim toga, mnoge osobe mogu preuzeti ulogu mentora, a ne samo jedna osoba (kao što je profesionalni nastavnik za određeni predmet u formalnom kontekstu). Učenje u formalnom kontekstu je izdvojeno od realnog života, učenje

u informalnom kontekstu je potpuno situaciono, integrisano u kontekst i slično (Antić, 2018; Banks et al., 2007; Barron, 2006; Hager & Halliday, 2009; Rogers, 2014; Rogoff, 2003; Paradise & Rogoff, 2009; Scribner & Cole, 1973). Bitno je naglasiti da ove razlike ne znače da se navedene karakteristike ne mogu pojaviti i u jednom i u drugom kontekstu, već su samo tipične ili dominantne.

Na osnovu do sad navedenog, za nastavnike na svakom nivou formalnog obrazovanja od ključne važnosti postaju saznanja o učenicima, o tome koja svesna, ali i neosveščena znanja, umenja, veštine donose u situaciju učenja. U ovom radu u fokusu je studentska populacija na početku fakultetskog formalnog obrazovanja. Studenti na prvoj godini studija su na određenoj životnoj prekretnici: doneli su prvu veliku odluku čime će se profesionalno baviti u budućnosti; moraju da se prilagode zahtevima, procedurama i uslovima učenja u novom formalnom kontekstu; značajan broj njih počinje samostalan život, odvojen od porodice i slično. U tom smislu mnoga informalno stečena znanja i veštine mogu biti oslonac, repertoar potpornih sistema za novu etapu života. U radu smo postavili dva cilja: utvrditi informalna postignuća kojih su studenti svesni i utvrditi koga prepoznaju kao oslonac, mentora u tim učenjima.

Metodologija

Jedna od odlika informalnog učenja je da često u toku učenja izostane svesnost da se uči, te je zbog toga poseban metodološki izazov kako sva razna postignuća u učenju, koja su deo postojećeg repertoara studenata, učiniti svesnim i vidljivim. Primenjen je upitnik sa svega dva pitanja koja se međusobno preklapaju i širokim prostorom za odgovore. Drugim rečima, studenti su esejski odgovarali na sledeća pitanja: *Koja znanja i veštine posedujete, a da su stečena van škola koje ste do sada pohađali (osnovna, srednja škola i fakultet)? Kako ste učili da biste stekli ta znanja i veštine?* Analiza esejskih

odgovora trebalo je da izdvoji: šta sve studenti smatraju ishodom svojih informalnih učenja i ko su agensi informalnog učenja, odnosno ko (šta) je mentor i podrška u savladavanju tih znanja i umenja iz njihove perspektive. Dakle, jedinica analize je svaki iskaz koji govori o nekom informalno naučenom znanju i umenju i iskaz koji govori o agensima podrške u toku učenja.

Prigodni uzorak čine studenti prve godine Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Izvesno je da ovaj uzorak nije reprezentativan za ukupnu studentsku populaciju iz nekoliko razloga: prvo, samo opredeljenje studenata za Fakultet specijalne edukacije je selekcionisalo uzorak; drugo, studentsku populaciju na ovom, ali i svim fakultetima društveno-humanističkog polja, čine dominantno devojke (u našem uzorku je 92% devojaka i 8% mladića); treći razlog proističe iz same kontekstualne, situacione prirode informalnog učenja – sociokulturni milje iz kog potiču studenti odredio je u značajnoj meri šta može da se pojavi kao informalno učenje. Ipak, kako je ovo eksplorativno istraživanje kakvog nije bilo u našoj sredini i kako nam je glavni cilj da utvrdimo koliko su studenti svesni svojih informalnih učenja, ovaj prigodni uzorak može da odgovara postavljenom cilju. Ukupno je u istraživanju učestvovalo 176 studenata.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U svojim odgovorima studenti su mogli da navode više od jednog savladanog učenja, pa je broj iskaza koji je ušao u analizu 385, koji su potom kategorisani po sličnosti. Dobijeni odgovori predstavljaju znanja i veštine studenata koje su njima lično najvažniji, koje su zasićeni emocijama i vrednostima (što je u prirodi informalnog učenja), pa su ih zato izdvojili. U našem istraživanju studenti su uglavnom izveštavali o naučenom u periodu odrastanja do dolaska na fakultet, ali postoje i aktivnosti učenja koje se trenutno realizuju i pokrenuta su novom fazom života i učenja.

Informalno stečena znanja i veštine studenata

Analizom iskaza nastale su kategorije različitih nivoa opštosti (od specifičnih znanja do složenih malih ekspertiza koje uključuju znanje, veštine, socijalne veštine, donošenje kontekstualno osetljivih odluka i slično). Drugo, mogu se prepoznati znanja i veštine nastale u različitim fazama života studenata, od najranijeg opismenjavanja nastalog u krugu porodice do aktuelnih proširivanja saznanja sadržaja koja su povezana sa studijama. U Tabeli 1 dat je pregled kategorija znanja i veština studenata koje su stekli u informalnim kontekstima za učenje prema njihovim iskazima.

Tabela 1 – Kategorije znanja i veština studenata koje su stekli u informalnim kontekstima za učenje

Tip aktivnosti	N	%
Znanja i veštine stečeni praktikovanjem različitih vidova umetnosti (crtanje/ slikanje, pevanje, gluma, balet, ples, folklor, fotografija, sviranje instrumenata)	59	15,3
Veštine stečene kroz rad (rad u trgovini, poljoprivredni poslovi, distribucija kafe, pravljenje i montaža filmova, organizacija turnira, dresura pasa, masaža, popravke po kući, slepo kucanje; volontiranje u humanitarnim organizacijama, organizacijama kulturnih događaja, veštine šminkanja, pravljenja frizure, nega lica i slično)	56	14,5
Kuvanje/pravljenje kolača/praktikovanje zdrave ishrane	48	12,5
Stečena znanja kao posledica specifičnih interesovanja studenta za istoriju (istorija religije, istorija Beograda, Srbije, Jugoslavije u vreme Tita, Jugoslavije 90-ih, istorija filma i animacije, istorija lokalnog sportskog kluba) i druge teme (stripovi, ugrožene životinje, politika, mineralogija, moda, numerologija, filmovi)	44	11,4
Veština korišćenja jezika (francuski, španski, nemački, engleski, turski, italijanski, pravopis srpskog jezika, mađarski, slovački)	36	9,3
Izrada dekorativnih predmeta i nakita, ručni rad/pletenje, šivenje, tkanje	30	7,8
Stečene praktične veštine (vožnja rolera, bicikla, plivanje/ronjenje)	29	7,5
Stečena znanja u informalnom kontekstu koja su povezana sa studijama (psihologija, psihoanaliza, deca sa smetnjama, medicina, alternativna medicina)	23	6
Veštine proistekle iz praktikovanja sporta (rekreativni i klupski sport)	16	4,1
IKT veštine (primena programa, aplikacija, uređivanje portala i društvenih grupa)	16	4,1
Znanja i veštine usmereni na usavršavanje sebe (javni nastupi, meditacija, snalaženje u prostoru, lepo ponašanje, čitanje, skupljanje citata)	15	3,9
Veštine bazične pismenosti stečene u informalnom kontekstu porodice (čitanje/pisanje/računanje)	11	2,9
Veština igranja šaha	2	0,5
Ukupno	385	100

Studenti su u proseku izveštavali samo o dva (2,2) dostignuća svog informalnog učenja, što nije mnogo u odnosu na ono što bi se moglo očekivati od uobičajenog brucoša, odnosno od osobe koja ima 18-19 godina. Predložićemo nekoliko objašnjenja: prvo, formalni konteksti za učenje se u javnosti smatraju važnijim u odnosu na ono što se nauči „usput” ili „za svoju dušu”; drugo, informalno učenje se najčešće izjednačava s praktičnim veštinama ili sa različitim vidovima samoučenja, pa su izostali izveštaji o drugim znanjima i veštinama; treće, informalna učenja često ne prati svest da se nešto uči; četvrto, izdvojena su ona znanja i veštine koje sami studenti smatraju najvažnijim, ne ona koja ukupno poseduju.

Analiza iskaza studenata pokazuje da nema dominantnih informalno stečenih znanja i veština, što bi se moglo očekivati s obzirom na to da je reč o jednoj generaciji koja je odrastala u istom makrosistemu i koje povezuje odluka da studiraju specijalnu edukaciju (najučestalije informalno učenje zastupljeno je samo u 15,3% iskaza). To znači da su uticaji sociokulturnih miljea odrastanja i uticaji mikrosistema više modelovali informalna učenja mladih.

Procentualno najzastupljenije učenje u informalnom kontekstu čine učenja studenata povezana sa nekim od vidova umetničkog ispoljavanja, kao što su crtanje/slikanje, pevanje, gluma, balet, ples, folklor, fotografija, sviranje instrumenata (15,3%). Ovakav nalaz vodi ka preporuci da bi u formalnom kontekstu trebalo stvarati uslove da se ova interesovanja studenata dalje razvijaju.

Druge po zastupljenosti su stečene veštine kroz rad, praksu, volontiranje (14,5%). Reč je o različitim praktičnim, intelektualnim ili socijalnim veštinama, „zanatima” koji sami po sebi mogu biti zanimanje ili posao prepoznat na tržištu rada. Na primer, rad u trgovini, poljoprivredni poslovi, distribucija kafe, pravljenje i montaža filmova, organizacija turnira, dresura pasa, masaža, popravke po kući, slepo kucanje; volontiranje u humanitarnim organizacijama, ili volontiranje pri organizovanju kulturnih događaja, zatim veštine vezane za ulepšavanje i negu

(šminkanje, pravljenje frizura, nega lica i slično). Volontiranje je savremeni vid šegrtovanja, zahteva znanja, veštine, donošenje kontekstualno osetljivih odluka u specifičnom socijalnom okruženju, učenje je situaciono i uči se kroz samu praksu (*learning by doing*). Samo volontiranje po pravilu prati visoka unutrašnja motivacija, pa se učenje dešava neosetno, uz odsustvo „napora učenja”. Za buduće stručnjake specijalne edukacije volontiranje je vid *stručne prakse* u informalnom kontekstu i stoga bi fakultet trebalo maksimalno da podrži studente u aktivnostima volontiranja. Više od toga, mislimo da je volontiranje pravi most između učenja u formalnom i informalnom kontekstu, pa bi fakultet mogao i sam da stvara uslove da podstakne i razvija studentski aktivizam i volonterski rad.

Treći po zastupljenosti su iskazi u kojima se navode veštine kuvanja, spremanja kolača, izučavanje i praktikovanje zdrave hrane i slično (12,5%). Verovatno je da je situacija početka samostalnog života za mnoge studente postala važna svakodnevna praksa koju razvijaju samim praktikovanjem. S druge strane, ovaj podatak se može objasniti kulturološkim specifičnostima naše sredine u kojoj se hrana visoko vrednuje i globalnim trendovima u kojima se kuvanje izdvaja kao posebna umetnost koju prati medijska pažnja. Treće, važna je i struktura uzorka u kome dominiraju devojke, a u skladu s tradicionalnim rodnim obrascima od devojaka se očekuje da savladaju ove veštine. Iako se ova cela kategorija može podvesti pod prethodnu, „veštine stečene kroz praksu”, izdvojili smo je kao posebnu jer je zastupljenost samo ove veštine jednaka zastupljenosti svih ostalih veština zajedno.

Nešto manje deset posto iskaza (9,3%) odnosi se na savladanost drugog jezika ili usavršavanje maternjeg. Važno je naglasiti da ovo nije podatak koliko studenata koristi strani jezik (to bi bio zabrinjavajući podatak jer je reč o jednoj od ključnih kompetencija za celoživotno učenje). Ovde je samo reč o učestalosti iskaza u kojima studenti prepoznaju informalne kontekste u kojima su učili strani jezik (recimo, španski jezik se po pravilu uči iz španskih serija, engleski uz filmove, pesme, *you tube* kanal i slično).

Ipak, iznenađuje da se samo oko 4% iskaza odnosi na informalna učenja u domenu informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), kao što su primena programa, aplikacija, uređivanje portala i društvenih grupa. IKT je deo svakodnevice mladih i upravo ta visoko motivisana lakoća učenja kroz praktikovanje je možda dovela do izostanka svesnosti o ovladanošću ovim veštinama. Moguće da su studenti prijavljivali samo savladanost složenijih veština koje uključuju IKT. Isto tako, zabrinjava da ima malo iskaza (4%) koji se odnose na informalno stečene veštine savladavanja i upravljanja svojim fizičkim granicama i snagom, koje se stiču praktikovanjem sporta (bilo rekreativnog ili poluprofesionalnog, klupskog). Veoma slaba zastupljenost ovih veština je, verovatno, sastavni deo nepovoljne statistike kad je reč o mladima i njihovoj fizičkoj kulturi.

Ko/šta su agensi učenja u informalnom kontekstu iz perspektive studenata?

Pod agensima učenja mislimo na informalne mentore, modele za ugledanje, „učitelje” i izvore potpore za savladavanje nekog znanja ili veštine. U istraživanju je ukupan broj iskaza koji govore o agensima učenja 464, što znači da su studenti prepoznali više od jednog agensa za pojedina učenja. Kao što je pokazano u Tabeli 2, analizom studentskih iskaza izdvojili smo 13 različitih kategorija mentora.

Tabela 2 – Agensi informalnog učenja iz perspektive studenata

Agensi koji pomažu učenje	N	%
IKT (Internet, youtube, aplikacije na mobilnom)	177	38,1
Porodica	91	19,6
Sam1	39	8,4
Knjige	34	7,3
TV emisije, serije	24	5,2
Filmovi	22	4,7
Drugarice/drugovi	18	3,9
Drugi odrasli	17	3,7
Kurs/trening	14	3,1
Događaji (književne večeri, predstave, sajmovi knjiga, svadbe, utakmice, muzički festivali)	13	2,8
Privatni časovi	8	1,7
Popularne pesme	5	1,1
Popularni časopisi	2	0,4
Ukupno	464	100

U literaturi se informalno učenje realizuje različitim oblicima, od kojih su najčešći opservaciono učenje, socijalni oblici učenja, šegrtovanje i slično. U našem istraživanju studenti su najčešće (u 38,1% iskaza) navodili učenje uz pomoć informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT). IKT je i izvor informacija za učenje, ali i model za opservaciono učenje (recimo kako se nešto radi uči se ugledanjem na model u video-zapisu). Ova kategorija je obuhvatila iskaze koji neodređeno referiraju na internet, kao i one koji preciziraju: *you tube* kanal, društvene mreže, aplikacije na mobilnom telefonu i slično. Interesantno je da su studenti u našem istraživanju IKT najpre videli kao sredstvo za učenje, ali je izostala svesnost da je sama upotreba IKT veština koju su savladali učenjem u informalnom kontekstu (pojavljuje se samo u 4% iskaza kao informalno sečena veština).

Na drugom mestu po učestalosti je porodica kao kontekst i, istovremeno, agens različitih vrsta učenja koja su studenti izdvojili (19,6%). Kada uzmemo u obzir i druge socijalne agense učenja (drugi odrasli, drugarice/drugovi, privatni časovi, treninzi, socijalni događaji), dobićemo skoro 35% učenja koja su nastala eksplicitnim ili implicitnim podučavanjem drugih ljudi. To je sasvim u skladu sa tipičnim oblicima podučavanja/učenja koji se javljaju u informalnom kontekstu u kojima dominiraju socijalni oblici učenja: učenje po modelu, šegrtovanje i učenje učešćem u socijalnoj praksi. Interesantno je da su pojedini studenti (2,8% iskaza) pokazali osjetljivost za učenje tokom socijalnih događaja (književne večeri, predstave, sajmovi knjiga, svadbe, utakmice). Ovo je dragocena refleksivnost za socijalne kontekste u kojima se može desiti učenje, a koja, nažalost, nije u velikoj meri prisutna među studentima. Socijalni faktori, s jedne i IKT, s druge strane, pokrivaju dve trećine podrški informalnom učenju studenata iz našeg istraživanja. Nekadašnji glavni izvor učenja – knjiga u percepciji studenata nema veliki značaj za sticanje informalnih znanja (7,4%). Možemo pretpostaviti da je funkcije knjige u informalnom učenju zamenio IKT.

Među kategorijama je i jedna koju smo imenovali kao „kurs/trening”, koja zapravo spada u neformalno učenje u smislu da je to vid obuke u kome postoji unapred planirani program i sertifikat koji se dobija na kraju procesa učenja. Ipak smo je zadržali u ovom kontekstu jer nam je cilj istraživanja da utvrdimo koliko su studenti svesni različitih izvora podučavanja koji su van formalnog konteksta.

Postavlja se pitanje koji agensi doprinose kojim veština i učenjima. Izdvojili smo sedam najučestalijih kategorija informalnih učenja i povezali ih sa agensima koji su ih modelovali. Ova analiza prikazana je u Tabeli 3.

Tabela 3 – Informalno učenje i agensi podučavanja/učenja

Agensi podučavanja/učenja	Kategorija informalno naučenog													
	Praktikovanje umetnosti		Veštine stečene kroz rad		Kuvanje, pravljenje kolača, zdrava ishrana		Znanja kao posledica specifičnih interesovanja		Učenje stranog jezika		Izrada dekor. predmeta		Stečene praktične veštine	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
IKT	27	36,6	35	62,5	33	49,1	24	39,3	23	33,9	14	42,5		
Porodica	5	6,9	4	7,1	27	40,4	2	3,3	1	1,5	16	48,5	18	58,1
Sam ³	11	14,7	4	7,1	1	1,5	1	1,6	3	4,4	1	3	7	22,6
Knjige	6	8,1	2	3,6	2	3	12	19,7	4	5,9	1	3		
TV emisije, serije	1	1,3			2	3	7	11,5	12	17,6				
Filmovi							5	8,2	16	23,5			1	3,2
Drugovi	4	5,4	3	5,4	1	1,5	2	3,3	1	1,5			4	12,9
Drugi odrasli	1	1,3	3	5,4	1	1,5	4	6,6	2	2,9			1	3,2
Kurs/trening	9	12,3									1	3		
Privatni časovi	6	8,1							2	2,9				
Socijalni događaji	3	4,0	5	8,9			3	4,9						
Popularne pesme	1	1,3							4	5,9				
Popularni časopisi							1	1,6						
Ukupno iskaza o agensima informalnog učenja	74	100	56	100	67	100	61	100	68	100	33	100	31	100

3 Kategorija „Sam”, odnosno „Sam sam naučio/la, svojom aktivnošću, pokušajima i upornošću”, izdvojena je kao posebna zato što su u iskazima studenti naglašavali unutrašnji lokus kontrole nad ovladanošću konkretnim učenjem. U realnosti, ova situacija verovatno uključuje druge agense (knjige, internet, savete drugih osoba), ali pošto su za to konkretno učenje studenti „autodidakta” samouki, vide prvo/jedino svoju odgovornost za uspeh učenja, izdvojili smo ove iskaze kao posebnu kategoriju.

U Tabeli 3 je prikazan doprinos agenasa podučavanja (oblika podrške/potpore) kategorijama informalno stečenih znanja i veština. Tako, na primer, u praktikovanju umetnosti studenti koriste 11 vidova podrške, dok za učenje stranog jezika koriste 10, uključujući popularne pesme, filmove, TV serije, drugove i slično. S druge strane, praktičnim veštinama (vožnja rolera, bicikla, plivanje) ili veštinama u izradi dekorativnih predmeta doprinelo je svega pet vidova potpora učenju. Razlike verovatno proističu iz same prirode onoga što se uči, ali i motivisanosti studenata za svako konkretno učenje. Ukoliko su motivisaniji, koristiće više različitih potpora učenju. Ovaj nalaz može imati implikacije na učenja u formalnom kontekstu: za relizaciju posebno značajnih obrazovnih i vaspitnih ishoda nužno je obezbediti različite metode nastave/učenja i različite izvore i modalitete informacija.

Dobijena analiza pokazuje da je IKT dominantna podrška za većinu informalnih učenja, pojavljuje se u 38,1% svih iskaza, u 9 (od 13) različitih kategorija informalnog učenja, a u 8 kategorija je prvi ili vodeći agens učenja. I na ovaj način dobili smo potvrdu da su tehnologije, internet i globalni uticaj pojedinih sadržaja karakteristike miljea u kome odrastaju mladi (Banks et al., 2007).

Porodica je drugi agens učenja po ukupnoj zastupljenosti u iskazima (19,6%) i, kao i IKT, prisutna u učenju 9 (od 13) kategorija informalnog učenja. Porodica je posebno značajna za pojedina učenja, kao što su usvajanje praktičnih veština (vožnja rolera, bicikla, plivanje, ronjenje), pojavljuje se u 58,1% iskaza. Kako su studenti često konkretno imenovali članove porodice uz koje su učili pojedine veštine, možemo da zaključimo da očevi imaju dominantnu ulogu za učenje ovih praktičnih veština. Mame i bake su važne za učenje izrade dekorativnih predmeta i ručnih radova (48,5%). Za kuvanje i pravljenje kolača u 40,5% iskaza naglašava se uloga mama i ostalih članova porodice. Međutim, studentima iz našeg uzorka za veštine spremanja hrane vodeći „učitelj” je ipak internet (49,1%), koji postaje sve važniji oslonac u aktivnostima učenja koje su se tradicionalno smatrale porodičnim.

Svoj doprinos (*Sama sam naučila*) studenti najviše vide u savladavanju znanja i veština vezanih za umetničko ispoljavanje i sticanje praktičnih veština, što je i logično jer su ova umenja zasnovana na samostalnom praktikovanju.

ZAKLJUČAK

Istraživanje je pokazalo šta sve čini informalna znanja i veštine kojih su studenti prve godine svesni kao svog dostignuća van formalnog školovanja. Termin „učenje” je u svakodnevnom govoru zasićen predstavom o učeniku/studentu koji sedi za knjigom i iz nje uči pripremajući se za neki vid provere znanja. Učenja u informalnom kontekstu, međutim, nisu toliko zasićena verbalnim sadržajem. Različita čula i motorika, svi kanali saznanja su pokrenuti, a verbalni je samo jedan od njih i često nije presudan (kao kod praktičnih veština). Informalno učenje je socijalno i kontekstualno, realizuje se kroz zajedničku praksu s drugim ljudima. Dobijeni nalazi sugerišu da nema dominantnih obrazaca informalnih učenja studenata iz istraživanja. Drugim rečima, dobili smo posrednu potvrdu kako su njihove životne putanje potpuno jedinstvene, što dalje otvara pitanje kako prilagoditi nastavu u formalnom kontekstu tako da odgovara svim individualnim razlikama.

Repertoar informalnih učenja studenata je sigurno mnogo bogatiji, ali su ovo izdvojena učenja koja su zasićena emocijama i koje oni visoko vrednuju. Studenti često nisu svesni šta sve znaju i umeju, stoga smatramo da je neophodno u formalnom kontekstu stvarati uslove za promociju, veću svesnost i dalji razvoj informalnih učenja studenata.

Dalje, studenti društvenih nauka, posebno studenti koji bi trebalo da postanu stručnjaci u pomažućim profesijama, u toku studija bi morali da razviju dodatnu osetljivost na agense promena i kontekste koji izazivaju promene. Stoga je u interesu podizanja kvaliteta samih studija podrška razvoju ove vrste osetljivosti studenata.

Dobijeni nalazi ovog istraživanja otvaraju i neka nova pitanja: da li može biti neke sinergije informalnog učenja studenata i formalnog konteksta univerzitetskog obrazovanja?

Kao prvo, za uspješnije realizovanje učenja u formalnom kontekstu neophodno je dobro poznavanje studenata, znanja koja su sa sobom doneli (ne samo ona koja su proverena prilikom prijemnog ispita), jer su sve veštine i znanja ugrađeni u njihovu sliku sveta, kroz koju će razumevati nastavne sadržaje koji im se nude na fakultetu. Nalazi jasno sugerišu da se ne može ignorisati značaj IKT, koji čini sastavni deo svakodnevice mladih.

Drugo, neki oblici učenja tipični za informalno učenje mogli bi da nađu svoje mesto i u formalnom kontekstu fakulteta, odnosno mogu se planski ugraditi u nastavne situacije. Ne postoji razlog koji proističe iz prirode saznavnog procesa i kvaliteta obrazovanja koji ograničava da se na fakultetu uči posmatranjem, modelovanjem i šegrtovanjem (koje uključuje i kognitivno šegrtovanje), a ne samo verbalnim učenjem; ili da podučavanje bude takvo da angažuje i afektivnu i konativnu sfera studenata, a ne samo kognitivnu; ili da u podučavanje bude uključeno više mentora, a ne samo jedan nastavnik (studenti postdiplomskih studija, stručnjaci iz prakse, drugi profesori); ili da se uči participacijom u bilo kom vidu socijalne prakse u zajednici (kao što nudi volontiranje) i slično.

Treće, ne bi trebalo ignorisati da i nastavnici donose svoja razna životna učenja u kontekst formalnog podučavanja. Ne postoji formalna prepreka da i oni sa svojim informalno stečenim postignućima postanu deo *zajednice koja uči* i ponude učenicima/studentima mentorstvo u različitim znanjima i umenjima mimo kurikuluma, ili da budu spremni da postanu učenici svojih studenata u nekim specifičnim veštinama kojima studenti više i bolje vladaju. Sigurni smo da bi formalno obrazovanje samo dobilo na kvalitetu ukoliko bi svesno i planski menjali rutine i uloge u podučavanju/učenju u institucijama formalnog obrazovanja tako da granice svih konteksta u kojima se dešava učenje postanu propusnije, te samim tim više u skladu sa samom prirodom učenja.

LITERATURA

1. Antić, S. (2018). Informalno učenje traži svoje mesto u formalnim kontekstima obrazovanja. *Psihološka istraživanja*, 21(1), 41-61.
2. Banks, J. A., Au, K. H., Ball, A. F., Bell, P., Gordon, E. W., Gutiérrez, K. D., & et al., (2007). *Learning In and out of school: Life-long, life-wide, life-deep*. Seattle: *The Learning in Informal and Formal environments (LIFE) Center*. University of Washington, Stanford University.
3. Barron, B. (2006). Interest and Self-Sustained Learning as Catalysts of Development: A Learning Ecology Perspective. *Human Development*, 49(4), 193-224. doi:10.1159/000094368
4. Bell, P., Lewenstein, B., Shouse, A., & Feder, M. (2009). *Learning Science in Informal Environments: People, Places, and Pursuits*. Washington: National Academic Press.
5. Bransford, J., Stevens, R., Schwartz, D., Meltzoff, A., Pea, R., Roschelle, J., & et al., (2006). Learning theories and education: Toward a decade of synergy. U P. Alexander & P. Winne (Ur.), *Handbook of educational psychology*. Mahwah, NJ: Erlbaum. pp. 209-244; 2nd ed.
6. Clark, J. (2005). Explaining Learning: From analysis to paralysis to hippocampus. *Educational Philosophy and Theory*, 37(5), 667-687. doi:10.1111/j.1469-5812.2005.00150.x
7. Dochy, F., de Rijdt, C., & Dyck, W. (2002). Cognitive prerequisites and learning: How far have we progressed since Bloom? Implications for educational practice and teaching. *Active Learning in Higher Education*, 3(3), 265-284. doi:10.1177/1469787402003003006
8. Hager, P., & Halliday, J. (2009). *Recovering Informal Learning: Wisdom, Judgement and Community*. Dordrecht: Springer.
9. Kimonen, E., & Nevalainen, R. (2017). *Reforming Teaching and Teacher Education: Bright Prospects for Active Schools*. Rotterdam: Sense Publishers.
10. Paradise, R., & Rogoff, B. (2009). Side by Side: Learning by Observing and Pitching In. *Ethos*, 37(1), 102-138. doi:10.1111/j.1548-1352.2009.01033.x

11. Rogers, A. (2014). *The Base of the Iceberg. Informal Learning and Its Impact on Formal and Non-formal Learning*. Opladen – Berlin – Toronto: Budrich Publishers. doi:10.3224/84740632
12. Rogoff, B. (2003). *The Cultural Nature of Human Development*. New York: Oxford University Press.
13. Scribner, S., & Cole, M. (1973). Cognitive Consequences of Formal and Informal Education: New accommodations are needed between school-based learning and learning experiences of everyday life. *Science*, 182(4112), 553-559. doi:10.1126/science.182.4112.553
14. Torres, R. M. (2001). *What Works in Education: Facing the New Century. Report for International Youth Foundation*. Retrieved from https://www.iyfnet.org/sites/default/files/WW_Education_New_Century.pdf.
15. UNESCO. (2009). *Global Report on Adult Learning and Education*. Hamburg: UILL.

INFORMAL LEARNING FROM UNIVERSITY STUDENTS' PERSPECTIVE

Slobodanka Antić, Mirko Filipović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

The crisis of formal education leads to constant reconsiderations, both at national and global level. It is considered that educational theory, practice and policy focus dominantly on the formal context of learning while they ignore learning in all other contexts, especially informal. Learning in informal contexts, whether it is intentional or coincidental, conscious or unconscious, is usually perceived as less significant and worthwhile. However, the constructivist and cognitivistic theories of the learning processes emphasize the necessity of recognizing and appreciating all the acquired knowledge and experiences that a person brings to the learning situation. In other words, the quality of formal education cannot be ensured with ignorance of students' knowledge and skills acquired through informal learning. The aim of this paper was to determine students' perspective on their own informal learning. Using qualitative approach, we analyzed students' written statements to determine which informal learning outcomes they were aware of. The second aim was to determine who or what supported those informal learning outcomes from students' perspective. By grouping statements by similarity, we got 13 different categories of learned knowledge and skills (the most common informal learning was the skill of practicing different types of art) and 13 types of support for those learning outcomes (the most common support were information and communication technologies (ICT)). The paper proposes directions for planned integration of students' informal learning into the formal context of studies.

Key words: informal learning, college students, formal context of education

Primljeno: 13.04.2018.

Prihvaćeno: 23.05.2018.